

УДК [322:27-175.7]:378.4КДА»18/19»
DOI: 10.18523/2617-1678.2023.11-12.95-104

Пастушенко Л. А.
<https://orcid.org/0000-0002-7948-2879>

ВАСИЛЬ ЕКЗЕМПЛЯРСЬКИЙ І ПЕТРО КУДРЯВЦЕВ: НА ПЕРЕТИНІ ТВОРЧИХ ШЛЯХІВ

У статті вперше здійснено порівняльний аналіз творчих біографій київських мислителів, вихованців і викладачів Київської духовної академії (1819–1924) Петра Кудрявцева (1868–1940) і Василя Екземплярського (1875–1933). Відтворено освітянське, культурно-історичне підґрунтя формування релігійно-філософських і релігійно-публіцистичних поглядів обох філософів, показано спільні витоки основних інтуїцій їхньої творчості. Виокремлено спільні для П. Кудрявцева і В. Екземплярського ключові ідеї, теми досліджень, напрями наукової та просвітницької діяльності. Розкрито особливості їхньої інтерпретації християнської ідеї Царства Божого. Показано «родовід» цієї ідеї у їхньому філософському світогляді, розкрито її значущість у етичній та історико-філософській спадщині мислителів. Виокремлено схожі за інтерпретацією в обох філософів теми релігійної публіцистики, які охоплюють релігійне відродження, взаємини політики і релігії, політики і моралі, державно-церковні відносини в Російській державі, шляхи церковного реформування.

Ключові слова: Київська духовна академія, Петро Кудрявцев, Василь Екземплярський, Київське релігійно-філософське товариство, філософія, історія філософії, релігія, богослов'я, мораль, політика, державно-церковні відносини, церковне реформування, Царство Боже.

Нещодавно опубліковані спогади Катерини Кудрявцевої про батька, вихованця і професора дореволюційної Київської духовної академії (КДА) Петра Кудрявцева (Бурега & Ткачук, 2017, 2018) набувають особливої значущості для істориків філософії. Це й не дивно з огляду на відтворення в них образу відомого київського академічного філософа в широкому культурно-історичному, освітянському, релігійному та суспільно-політичному контексті подій першої третини ХХ ст., що дало змогу правдиво передати неповторний ціннісно-смісловий стиль тієї доби, змалювати духовну атмосферу тодішнього Києва.

Однією з характерних особливостей згаданих спогадів є зображення світоглядного і «діяльнісного» портрета П. Кудрявцева крізь призму його життєвих взаємозв'язків із тодішньою київською інтелігенцією, колом близьких приятелів, з якими його об'єднували спільні ідейні переконання та творча співпраця на освітянській, філософській і релігійній нивах. Серед ідейних по-

братимів Петра Кудрявцева у спогадах його доньки виокремлено насамперед представників лівого крила київської духовно-академічної корпорації, зокрема професорів Володимира Рибінського, Василя Екземплярського, Миколу Петрова, Федора Міщенка, Івана Четверикова та ін. Відтворені у спогадах їхні дружні й колегіальні взаємозв'язки демонструють специфіку взаємодії київської духовно-академічної спільноти, наявність особливого простору спілкування її членів на ґрунті спільних наукових досліджень та фахових зацікавлень, постійної комунікації у викладацькій діяльності, долученості до спільного академічного повсякдення тощо. Недарма П. Кудрявцев у своїх вступних лекціях із філософії для студентів КДА, намагаючись прищепити їм розуміння сенсу і значення академічної освіти, наголошував на тому, що академія за своєю сутністю є насамперед комунікативним простором, науково-культурним осередком, свободною співдружністю незаангажованих науковців (Класный журнал, 1915–1918, арк. 22). Спогади

К. Кудрявцевої зайвий раз підтверджують важливе значення для тодішньої академічної професури саме духовного співтовариства, міжособистісного живого спілкування, у процесі якого здійснюється філософська дискурсивність як узгодження позицій, досягається взаєморозуміння між учасниками діалогу¹.

Тож у цій статті спробуємо детальніше поглянути на простір спілкування і співпраці київської духовно-академічної професури, розкривши професійні, творчі, ідейні та дружні зв'язки, що поєднували вихованців і професорів Київської духовної академії Петра Кудрявцева (1868–1940) і Василя Екземплярського (1875–1933).

Посідаючи різні кафедри (перший — кафедру історії філософії, другий — кафедру морального богослов'я), працюючи у різних сферах наукових досліджень (перший — у царині історії філософії, другий — у царині християнської етики і догматичного богослов'я), протягом свого життя П. Кудрявцев і В. Екземплярський були поєднані фаховою, просвітницькою і творчою діяльністю, що виростала зі спільних для них світоглядних інтуїцій, ціннісно-сміслових засад і життєвих принципів. Кажучи словами К. Кудрявцевої, «багато чого, дуже багато чого об'єднувало цих двох людей» (Бурега & Ткачук, 2018, с. 200).

Перш за все, П. Кудрявцев і В. Екземплярський мали схоже бачення мети і призначення освітянської діяльності Київської духовної академії, в якій вони навчалися², були професорськими стипендіатами³, захистили магістерські дисертації⁴, пройшли шаблями викладацької та наукової кар'єри⁵. Відданість *Alma mater*, праг-

нення зберегти її вікопомні традиції з часів Києво-Могилянської академії (Рыбинский, 1906, с. 189–190) зробили їх поборниками невід'ємних прав академії як автономної і самоврядної інституції. П. Кудрявцев і В. Екземплярський очолювали прогресивне (ліберальне) крило професорської корпорації КДА, разом брали участь у формуванні низки проєктів реформування академії в напрямі її автономізації та лібералізації, працювали над оновленням академічного статуту (Пастушенко, 2007, с. 167–168; Ткачук, 2015, с. 489)⁶.

Академічний шлях П. Кудрявцева і В. Екземплярського не був безхмарним. Послідовно обстоюючи прогресивні, ліберальні погляди щодо суспільно-політичного, освітянського, церковного життя, обидва незрідка зазнавали утисків з боку академічного та церковного керівництва й очільників правого, консервативного крила професорської корпорації КДА. Кожному з них неодноразово доводилося спростовувати свідомі наклепи і фальсифікації з боку деяких колег, які не втомлювалися поширювати чутки щодо їхньої «революційності», «антицерковництва», вільнодумства, «вольтеріанства», «лівизни» і навіть антиправославної діяльності. Наприклад, прибічники «правої партії» КДА не побачили у магістерській дисертації П. Кудрявцева нічого цінного з богословської точки зору, а сам захист дисертації (17 жовтня 1908 р.) витлумачили як мітинг партії «кадетів»⁷. Зусиллями найбільш непримирених «правих» професорів, підтриманими Св. Синодом, у квітні 1912 р. було звільнено з КДА В. Екземплярського, безпідставно обвинуваченого в «антиправославній» діяльності і позбавленого права служити в духовному відомстві (Ткачук, 2010; 2017, с. 490). Загроза звільнення існувала і для Петра Кудрявцева, як засвідчували його рідні та учень Михайло Старокадомський (Ткачук & Пастушенко, 2012, с. 80; Ульяновский, 2015, с. 157). Однак попри будь-які утиски, П. Кудрявцев і

¹ Як згадує, зокрема, Катерина Кудрявцева, з юнацьких років Петра Кудрявцева поєднувала особливо тісна дружба з випускником КДА, відомим релігійним філософом і церковним діячем прот. Костянтином Аггесвим (про нього див.: Пастушенко, 2015а). З 1903 р. він служив у Санкт-Петербурзі, але часто приїздив до Києва, щоб поспілкуватися з другом, обговорити з ним нагальні життєві та творчі питання (Бурега & Ткачук, 2018, с. 193).

² П. Кудрявцев — у 1888–1892 рр. (Пастушенко, 2015b, с. 729), В. Екземплярський — у 1896–1901 рр. (Ткачук, 2015, с. 488).

³ П. Кудрявцев — у 1892–1893 рр. (Пастушенко, 2015b, с. 730), В. Екземплярський — у 1901–1902 рр. (Ткачук, 2015, с. 488).

⁴ Публічний захист дисертації П. Кудрявцева «Абсолютизм или релятивизм? Опыт историко-критического изучения чистого эмпиризма новейшего времени в его отношении к моральности и религии. Prolegomena» відбувся на засіданні Ради КДА 17 жовтня 1908 р. Одним із його опонентів на захисті був В. Екземплярський (Пастушенко, 2015b, с. 730), який здобув магістерський ступінь чотирма роками раніше (захист його дисертації «Библийское и святоотеческое учение о сущности священства» відбувся 9 вересня 1904 р.) (Ткачук, 2015, с. 488).

⁵ П. Кудрявцев викладав у КДА в 1897–1919 рр. (Пастушенко, 2015b, с. 730), В. Екземплярський — у 1902–1912, 1817–1919 рр. (Ткачук, 2015, с. 489–490). Крім того, у 1920–1924 рр. обидва були професорами Київської православної

богословської академії (КПБА), наступниці КДА після її закриття більшовицькою владою (Пастушенко, 2015b, с. 732; Ткачук, 2015, с. 491).

⁶ Перші проєкти реформування статуту КДА, вироблені прогресивним колом її корпорації у 1905–1908 рр., втілити в життя не вдалося. Новий статут КДА було розроблено і затверджено лише у 1918 р., за сприяння університетського колеги та ідейного соратника у київських Релігійно-філософському та Науково-філософському товариствах Василя Зеньковського, який на той час очолював Міністерство сповідань в уряді гетьмана Павла Скоропадського.

⁷ За словами одного з представників правої професури Дмитра Богдашевського (згодом — архієпископа Василя, ректора КДА), «з диспуту Кудрявцева кадети зробили помпу за участю Перетца, Бердяєва, Тихомирова та ін.» (Ульяновский, 2015, с. 159).

В. Екземплярський завжди зберігали у собі мужність обстоювати правду, справедливість, власні переконання і людську гідність, а також честь і репутацію *Alma mater*. Недаремно у ліберальних колах КДА, а також у студентському середовищі вони мали неабиякий авторитет і статус лідерів.

Як згадують сучасники, на так званих журфіксах в оселі П. Кудрявцева обговорювали актуальні проблеми освітянського, релігійного, суспільно-політичного життя. Згодом це жваве спілкування в колі близьких за переконаннями людей переросло у діяльність Київського релігійно-філософського товариства (1908–1919), в організації та роботі якого П. Кудрявцев і В. Екземплярський відіграли центральні ролі. Обидва були очільниками товариства: П. Кудрявцев — із лютого 1910 р. до травня 1912 р.⁸, В. Екземплярський — з осені 1912 р. до 1916 р. (Филиппенко, 2009).

Від початку діяльності товариства обидва мислителі виявили чітку позицію щодо основного напрямку дискусій, обравши як пріоритет тему релігійного відродження в Росії. Варто зазначити, що ця тема стала однією з визначальних для релігійно-філософської публіцистики П. Кудрявцева та В. Екземплярського початку ХХ ст., які розглядали питання релігійного життя і релігійного оновлення передусім у практичному вимірі. Зокрема у доповіді «Про засоби до релігійного відродження Росії» від 30 жовтня 1908 р. П. Кудрявцев наголошує актуальність практичного творення релігійного життя, а не лише теоретичного обговорення питань релігії (Филиппенко, 2009, с. 12). На засіданнях товариства у 1909 р. він акцентує увагу на значущості релігійно-філософського аналізу соціально-політичних проблем сучасності, пов'язаних із питаннями релігії (Филиппенко, 2009, с. 14). У доповідях і виступах 1911 р. П. Кудрявцев актуалізує питання відносин політики і релігії, звертаючись до спадщини слов'янофілів (Филиппенко, 2009, с. 29–33). Так само В. Екземплярський порушує у доповідях 1908 і 1915 рр. злободенні питання взаємин держави і Церкви, свободи віросповідань у Російській імперії, а на засіданнях 1917 р. активно обговорює шляхи церковного реформування (Филиппенко, 2009, с. 18–19). На засіданнях товариства обидва мислителі акцентують проблему практичної реалізації християнських

ідей та заповідей, дієвого виконання моральних і релігійних законів: В. Екземплярський робить це, апелюючи до творчості Л. Толстого (1911), П. Кудрявцев — звертаючись до спадщини В. Соловйова (1910) (Филиппенко, 2009, с. 48–56). Спільною для обох мислителів темою стала тема діяльного служіння людям і світові, як Божому створінню (Филиппенко, 2009, с. 77), активної участі людини в історичному процесі, який вони розглядають як Боголюдський (Филиппенко, 2009, с. 52). У своїх доповідях вони також привертали увагу київської інтелігенції до проблеми церковного оновлення, визначаючи напрями та сфери необхідних реформ.

Як відомо, у 1916–1917 рр. Київське релігійно-філософське товариство мало свій друкований орган — журнал «Христианская мысль», головним редактором і видавцем якого був В. Екземплярський. Активну участь у підготовці цього видання брав П. Кудрявцев, як не лише один із постійних авторів, а й як найближчий радник В. Екземплярського з видавничих питань. Політика видавництва стала продовженням настанов мислителів, озвучених на засіданнях товариства, а саме — бути «органом православної самосвідомості, одушевленої вірою в життєве значення Христового Євангелія» (Христианская мысль, 2016).

Налаштовані до обговорення широкого кола питань сучасної науки і філософії, у 1914 р. П. Кудрявцев і В. Екземплярський стають членами Київського науково-філософського товариства, створеного при Університеті Св. Володимира.

У революційні роки, реалізуючи власні ідеї щодо діяльного служіння у суспільстві й практичного втілення релігійності, обидва професори брали активну участь у церковному, освітянському, громадсько-політичному житті Києва. Зокрема вони входили до складу створеної у квітні 1917 р. Єпархіальної ради, маючи наміри сприяти залученню мирян до керування церковними справами й, відповідно, реалізації соборного начала церковного життя. Обидва працювали над різноманітними науковими, просвітницькими проєктами у складі очоленого Петром Кудрявцевим Вченого комітету при Міністерстві Сповідань уряду гетьмана Павла Скоропадського (1918), метою діяльності якого було сприяння релігійному відродженню в Україні (Пастушенко, 2007, с. 171–175; Ткачук, 2015, с. 490–491).

За радянських часів П. Кудрявцев і В. Екземплярський попри скрутні обставини життя не зраджують своїм принципам і переконанням.

⁸ Після синодальної постанови від 13 квітня 1912 р., відповідно до якої службовцям духовних навчальних закладів було заборонено брати участь у товариствах, не затверджених Св. Синодом, П. Кудрявцев був змушений припинити головування і офіційно залишити товариство.

Намагаючись реалізувати ідеали обцинного церковнопарафіяльного життя, духовними бесідами і лекціями вони підтримували общину одного з членів Київського релігійно-філософського товариства о. Анатолія Жураковського (Пастушенко, 2007, с. 178; Ткачук, 2015, с. 491).

Зберігаючи духовну близькість і товариські стосунки протягом багатьох років життя, П. Кудрявцев і В. Екземплярський не розлучилися й після смерті: свій останній притулок вони знайшли на Солом'янському кладовищі м. Києва. Попри те, що вони померли у різний час (В. Екземплярський — у 1933 р., П. Кудрявцев — у 1940 р.), їхні могили розташовані поруч...

Отже, стисло окресливши основні точки пєретину життєвих шляхів Петра Кудрявцева і Василя Екземплярського та увиразнивши тїсний зв'язок основних напрямів їхньої діяльності з обстоюваними філософсько-світоглядними принципами та ідейними настановами, спробуємо визначити спільні для обох мислителів основні творчі інтуїції та ідеї.

Однією з таких ідей, на наш погляд, є ідея Царства Божого, що становить осердя релігійно-філософського світогляду обох мислителів. Досить цінним видається свідчення самого П. Кудрявцева щодо «родоводу» цієї ідеї у його світогляді, залишене в некролозі, присвяченому професору КДА Маркелліну Олесницькому (1848–1904), який мав помітний вплив на формування світобачення своїх студентів (Кудрявцев, 1905). Згадуючи про цей вплив, Петро Кудрявцев стверджує, що саме лекціям Маркелліна Олесницького з моральнісного богослов'я він завдячує тим, що ідея Царства Божого стала центральною ідеєю його богословського світогляду (Кудрявцев, 1905, с. 693).

Розроблення християнської ідеї Царства Божого було одним із засадничих лейтмотивів творчості і Василя Екземплярського. Зокрема у праці «Християнське юродство і християнська сила» (1916)⁹ він осмислює цю ідею, визначаючи важливість релігії як єдино спроможної відповісти на питання сенсу життя, глибинно проникаючи у внутрішній світ людини. Таким сенсом життя, як показує мислитель відповідно до релігійного світобачення, є «співпраця» людини з Богом, служіння справі створення Царства Божого на землі (Екземплярський, 1916, с. 67). Християнин діє за Божим покликанням працювати та реалізовувати себе у цьому світі, набуваючи у

такий спосіб подвійного «громадянства» — земного і небесного. Водночас безпосереднім завданням і смислом життя кожного християнина є «життя в цьому світі за законами Божої правди», виступаючи провісником і мужнім поборником Божих істин і заповідей на землі (Екземплярський, 1916, с. 68).

П. Кудрявцев викладає результати свого релігійно-філософського осмислення ідеї Царства Божого у магістерській дисертації «Абсолютизм чи релятивізм? Досвід історико-критичного вивчення чистого емпіризму новітнього часу у його відношенні до моральності та політики» (1908). Мислитель убачає смислом життя людини співпрацю з Богом на землі, а отже її головним завданням — роботу «над реалізацією тих потенцій, які закладені у надрах світового життя», перетворення світу «у справжнє Царство Боже» (Кудрявцев, 1908, с. 5). Через співпрацю з Богом людина віднаходить сенс власного існування, самостверджує як особистість. Убачаючи першорядне завдання богословської науки у розробці ідеї Царства Божого, П. Кудрявцев у своїй творчості апелює до співзвучних йому філософських ідей В. Соловйова, відповідно до яких призначення людської особистості полягає у реалізації в реальному житті Царства Божого, і покладає цю ідею ідеалом, нормою людського існування на землі задля практичної реалізації християнських начал у житті людства, преображення цього світу у світлі християнських цінностей (Филиппенко, 2009, с. 48–53).

Зважаючи на обстоювану В. Екземплярським і П. Кудрявцевим візію людини як активного діяча на ниві розбудови Царства Божого на землі, стають зрозумілими й їхні ідеї щодо необхідності релігійного відродження як практичної реалізації християнських цінностей, заповідей, життєвих ідеалів.

На наш погляд, характерною, так би мовити, психологічною особливістю витлумачення християнської ідеї Царства Божого у творчості П. Кудрявцева і В. Екземплярського є певний максималізм, абсолютизм у розумінні людського призначення у світі, що полягає у безапеляційному, безкомпромісному дотриманні Божих заповідей як абсолютних регулятивів людської поведінки. Відштовхуючись від ідеї Блаженного Августина щодо перебування людини на межі між Божим і людським градами-царствами, людина, згідно з міркуваннями київських релігійних філософів, опиняється в ситуації екзистенційного вибору між двома антагоністичними траєкторіями свого життя — небесною і земною, абсолютною та релятивною. Так, за П. Кудряв-

⁹ Цю працю було написано на основі доповіді, виголошеної у Київському релігійно-філософському товаристві 3 березня 1914 р.

цевим, людина стоїть перед вибором між двома світорозуміннями і життєнапрямами: теоцетричним, абсолютистським (визначаючи пріоритетність абсолютних цінностей) та релятивістичним (визначаючи лише умовні цінності, важливі для власного емпіричного Его) (Кудрявцев, 1908, с. 50)¹⁰.

В. Екземплярський, підходячи до розкриття смислу людського життя крізь призму ідеї Царства Божого, так само наголошує на трагічному, антагоністичному розриві між «двома градами» — земним і небесним (Екземплярський, 1916, с. 67), спостерігаючи протягом історії «величезний розлад між Євангелієм і нашим життям», розбіжність «між підвалинами сучасної культури і завітами Христа», «суперечність між підвалинами сучасного життя і євангельськими завітами» (Екземплярський, 1916, с. 68).

Схожа за розумінням релігійно-філософська та богословська інтуїція Царства Божого, а також витлумачення особистісного та суспільного життя у світлі непримиренного протистояння двох опозиційних начал — Божественного, абсолютного, і «занадто людського та земного» — розвиваються у творчості двох академічних мислителів у різних напрямках. П. Кудрявцев намагається осмислити закономірності філософського розвитку і розробити концептуальне бачення історії філософії крізь призму боротьби між двома протилежними напрямками — абсолютизмом і релятивізмом. Натомість у В. Екземплярського цей розвиток здійснюється в напрямі релігійно-філософського обґрунтування християнського етичного ідеалу, ідеалу безмежного моральнісного вдосконалення на основі практичної реалізації у житті Христових заповідей (Грищенко, 2002, с. 64).

Також варто зазначити спільність підходів обох академічних мислителів до витлумачення суспільно-політичної проблематики, увиразнену в їхніх публіцистичних працях релігійно-філософського змісту.

Відповідно до осмисленої ідеї Царства Божого, П. Кудрявцев і В. Екземплярський обстоюють активну творчу позицію у питаннях розбудови релігійного життя та релігійного відродження, вирішення яких пов'язують із трансформацією усталених державо-церковних відносин і подоланням кризового стану релігійності в сучасному їм суспільстві. З одного боку, у своїй творчості вони пов'язують тогочасну кризу релігійних і морально-ціннісних ідеалів із

поширенням нігілістичних, матеріалістично-позитивістських умонастроїв доби, піддаючи їх критиці з історико-філософського (П. Кудрявцев) та етичного (В. Екземплярський) ракурсів. З іншого боку, духовно-академічні мислителі обумовлюють «забуття» християнських ідеалів зовнішніми, суспільно-політичними обставинами, порушуючи в такий спосіб питання співвідношення релігії та політики і назрілу проблематику державно-церковних відносин. У своїх працях вони виступають із програмою перегляду репресивної системи суспільно-політичних, правових, церковних, освітянських відносин, що склалися на теренах Російської імперії. Цю програму обидва реалізовували не лише через наукову та публіцистичну діяльність, а й через широку просвітницьку роботу, спрямовану на формування самосвідомості та волевиявлення співвітчизників.

Зокрема, П. Кудрявцев наводить на сторінках журналу «Христианская мысль» красномовні факти, що свідчать про порушення рівноваги між політикою і релігією в Росії й увиразнюють «підміну Божого людським, небесного земним, користування релігією як засобом зміцнення певного політичного ладу», пристосування християнського віровчення і християнської етики до вимог панівного ладу, «заморожування живої релігійної думки», «утиски вільного слова» (Кудрявцев, 1917, с. 195–196). Водночас В. Екземплярський у доповіді «Про напрями церковної реформи», виголошеній на закритому засіданні Київського релігійно-філософського товариства і згодом опублікованій у журналі «Христианская мысль», показує аналогічну картину релігійного життя і церковно-політичних взаємин у Росії, що виражається у «підміні заповіді Божої людським переданням», «змішанні Божественного із людським», «підміні невидимого на видиме», забутті внутрішнього смислового центру християнської релігії, євангельського моральнісного вчення на користь зовнішньої сторони релігії — обрядових звичаїв (Екземплярський, 1917, с. 96–97). У тогочасних реаліях, із сумом констатує В. Екземплярський, було затмарено основне завдання релігійного «служіння Божому Царству шляхом створення в нашому світі та в умовах нашої дійсності закваски для перетворення світового життя» (Екземплярський, 1917, с. 100). В умовах церковного клерикалізму та бюрократизму, коли церковні пастирі перетворилися на цивільних адміністраторів і начальників, було вихолощено життєдайне джерело церковності — дух Христової любові, дух братства во Христі.

¹⁰ До речі, саме на ці ідеї звертає увагу В. Екземплярський у своїй рецензії на дисертацію П. Кудрявцева (Извлечение из журналов, 1909, с. 136–138).

П. Кудрявцев і В. Екземплярський обопільно вказують на основну причину перелічених ганебних явищ тогочасного церковно-релігійного життя — «союз Церкви і держави» (Екземплярський, 1917, с. 102), коли очільником Церкви стає держава, а не Господь і Його Євангеліє, а сила Церкви, її престиж ґрунтується на державних підвалинах (Екземплярський, 1917, с. 102). Таким чином, релігія перетворилася в руках російської держави на її антипод, підміну або фальсифікат релігії, певне ідеологічне знаряддя.

Встановлюючи історичні причини тогочасного релігійного занепаду, П. Кудрявцев і В. Екземплярський аналізують і піддають критиці синодальний період у житті Російської православної церкви, що позначився перекрученими відносинами між Церквою і державою в Російській імперії у 1700–1917 рр. Протягом довгого часу Церква перебувала у залежному статусі від держави, була її функціональним додатком, унаслідок чого сталася ця деформація відносин між релігійною та світською (політичною) сферами.

У розвідках із суспільно-політичної проблематики П. Кудрявцев критикує усталену з часів Петра I авторитарну систему російської влади, позначену самодержавно-бюрократичним устроєм, що призвела до тісної державно-церковної єдності й занепаду релігійного життя Росії у синодальний період (Кудрявцев, 1906а–с, 1917). Унія держави і Церкви утворилася, на думку філософа, шляхом утвердження «духу східного деспотизму» в синтезі з прищепленим «духом візантійського автократорства» (Кудрявцев, 1906а, с. 352). Отже, внаслідок історичних обставин, як паралельно стверджує В. Екземплярський, склалася ситуація, коли «була держава Російська, а в ній і при ній Російська церква, але не було держави Христової із власним укладом за Христовими заповідями» (Екземплярський, 1917, с. 103). Він ставить проблематичні запитання, на які не в змозі відповісти: «Чи є це провина Російської церкви, або навіть Візантійської церкви, від якої ми отримали таку складну спадщину? Або ж це змішання Божеського і людського є не стільки провина, скільки необхідна фаза церковного самовизначення?» (Екземплярський, 1917, с. 103).

П. Кудрявцев, відповідаючи на порушені В. Екземплярським питання, намагається віднайти історичне підґрунтя залежності Церкви від держави. Він показує, що підкорення релігії державним апаратом починається не з часів Петра I і початку синодального періоду, а значно раніше, за часів Московського царства, коли

«московські митрополити не знаходили в собі достатньо сили і мужності для протистояння навіть антиканонічним вимогам світської влади» (Кудрявцев, 1906с, с. 161), і поодинокі спроби критики влади завершувалися трагічно (пригадаймо мучеництво митрополита Московського Пилипа за супротив царю Івану Грозному). Нездарма П. Кудрявцев критикує слов'янофілів за ідеалізацію московського періоду в релігійному житті. Отже, стверджує мислитель, виробленою історично характерною особливістю Російської церкви було те, що вона «завжди виступала на підтримку офіційної політики російської держави, хоч би характер останньої і не був виправданий з точки зору християнського світогляду» (Кудрявцев, 1906с, с. 157). Провина щодо упокоєння релігії політиці, на думку П. Кудрявцева і В. Екземплярського, лежить також і на церковних діячах, оскільки жива відповідь на запит людини щодо релігійності часто підмінялася вимогою «сповідання уварівської формули, нібито вона є символом віри Православно-російської церкви» (Кудрявцев, 1906с, с. 158). Також церковні діячі досить часто переступали межі своєї компетенції, намагаючись узяти на себе вирішення політичних питань або надаючи політичним діяч релігійну санкцію (Кудрявцев, 1906с, с. 153).

Успішну кампанію пристосування християнської релігії до будь-яких потреб і запитів російської держави здійснювали, як показують П. Кудрявцев і В. Екземплярський у своїх публіцистичних розвідках, представники «офіційного богослов'я». Це відбувалося, зазначає зокрема В. Екземплярський, шляхом викривлення християнських ідеалів, зради заповідей Христа, знецінення святих ідеалів життя, церковного освячення реалій, не відповідних до євангельських ідеалів (Екземплярський, 1907, с. 382; 1912, с. 18). Більше того, надаючи християнським істинам суто прикладне, інструментальне значення, «казенні» чиновники у сфері релігії софістичним шляхом обертали християнські ідеали на їхню протилежність, намагаючись виправдати зло і неправду життя на землі, будь-які форми насильства (війни, смертну кару тощо). Тим самим вони перетворювали християнську релігію на штучну конструкцію, призначену виконувати певну функцію в державній системі — виправдовувати і сакралізувати будь-які діяння держави, освячувати від Божого імені підвалини тогочасного російського життя, зокрема й ті з них, що геть не відповідають духові християнства (Екземплярський, 1907, с. 391–392).

Тяжіючи до розгляду особистісного та суспільного буття в релігійно-моральнісному ас-

пекті, наголошуючи тісний зв'язок релігії та моральності як царин служіння абсолютно-цінному, обидва київські мислителі намагались усебічно осмислити взаємовідносини між релігією, політикою та моральністю. Зокрема у творі «Росія і Царгород. Три моменти в літературній історії питання» (1916) П. Кудрявцев звертається до проблематики співвідношення релігії і міжнародної політики в контексті питання історичного призначення російського народу. Мислитель обстоює думку про те, що релігія є самостійним явищем, яке неможливо пристосувати «до завдань і планів земного порядку» (Кудрявцев, 1916, с. 54), а будь-яке використання релігії як певної ідеології в економічних та політичних інтересах є неприпустимим. В. Екземплярський, своєю чергою, осмислює проблематику співвідношення міжнародної політики та моральності у праці «Про відношення моральності до політики (Моральнісні норми життя і міжнародні відносини)» (Екземплярський, 1905). Мислитель пропонує поглянути на політику крізь призму окремої особистості, осердяв самовизначення якої є моральнісно-нормативний вимір. Він замислюється над питанням щодо можливості моральнісного законодавства, яке має абсолютне значення для кожної свідомої особи, зберігати свій аподиктичний абсолютний характер також і в царині міжнародної державної політики. При цьому він оцінює реальну практику міжнародних відносин щодо категорії добра, під яким розуміє безкорисливе служіння людям, повагу до іншої людської суб'єктності.

У своїй творчості В. Екземплярський особливо наголошує на значущості в моральному житті людини християнських ідей ненасильства, прощення ворогів, любові та самовідданого служіння іншому. Він розглядає моральнісну поведінку крізь призму дихотомії добра/зла, де добро розуміється як повага і любов до іншого, рівноправного із особистісним чи суспільним «я», а зло — як скоєння насильства щодо іншого через абсолютизацію власного «я». Тож В. Екземплярський осмислює християнство насамперед як релігію любові і самопожертви, служіння іншому, заклик до припинення будь-яких форм ворожнечі та насильства. Близькою до його світоглядних переконань стала ідея відлученого від Російської православної церкви філософа Льва Толстого щодо непротивлення злу силою. На думку В. Екземплярського, ця ідея відображає життєве значення та смисл християнського вчення, ідею реалізації християнських цінностей у реальному житті, що уможливило переведення їх із царини

недосяжних ідеалів до сфери життєвих поведінкових правил (Екземплярський, 1912, с. 52–56). Принагідно зазначимо, що до ідей Л. Толстого неодноразово звертався у своїй творчості також і П. Кудрявцев (Кудрявцев, 1912)¹¹.

Петро Кудрявцев і Василь Екземплярський були переконані у необхідності демократизації та лібералізації політичного життя, забезпечення громадян правами і свободами, зокрема свободою слова і віросповідання, вбачаючи у цих процесах передумову церковного оновлення. У своїй релігійній публіцистиці вони обстоювали важливість таких демократичних зрушень, як відокремлення Церкви від держави, утвердження у церковному житті засад соборності, органічного єднання рівноправних членів цілісного церковного тіла. Наголошуючи принципове значення реалізації соборного начала у церковному житті, обидва мислителі виступали проти відновлення патріаршества, як втілення візантійської церковної ідеології й символу найтіснішого союзу церкви і держави на основах бюрократичної централізації управління (Екземплярський, 1917, с. 109; Кудрявцев, 1918). Відповідно, важливими елементами церковного реформування П. Кудрявцев і В. Екземплярський вважали подолання бюрократизації та ієрархічності церковного життя, посилення значення церковної общини, реорганізацію храмового богослужіння (Кудрявцев, 1906а–с, 1907; Екземплярський, 1917).

Як бачимо, зіставлення інтелектуальних біографій і релігійно-філософських поглядів Василя Екземплярського і Петра Кудрявцева дає змогу чіткіше уявити біографічні, інтелектуальні та культурно-історичні витоки їхніх філософських і релігійно-публіцистичних ідей, увиразнити єдність їхніх фахових зацікавлень і доробків із актуальними запитамі суспільного і церковного життя, практичну спрямованість їхніх теоретичних студій. Сподіваємося, що таке зіставлення є ще одним кроком в осмисленні того особливого комунікативного простору, в рамках якого формувалися філософсько-світоглядні інтуїції, ціннісно-сміслові засади та життєві орієнтири київських духовно-академічних філософів кінця XIX — початку XX століть.

¹¹ Вихованець КДА Михайло Старокадомський згадує той випадок, коли після звістки про смерть Л. Толстого студенти звернулись до П. Кудрявцева з проханням сказати кілька слів про письменника. Торкаючись релігійних засад Л. Толстого, П. Кудрявцев звернув увагу на той аспект, який акцентував і В. Екземплярський, розглядаючи спадщину письменника, а саме на «прагнення життєвого виплутачення заповідей Христових» (Ульяновский, 2015, с. 158).

Список посилань

- Бурега, В. В., & Ткачук, М. Л. (Ред.). (2017). Воспоминания Екатерины Петровны Кудрявцевой о ее отце, бывшем профессоре Киевской духовной академии Петре Павловиче Кудрявцеве. *Труды Київської духовної академії*, 27, 178–199.
- Бурега, В. В., & Ткачук, М. Л. (Ред.). (2018). Воспоминания Екатерины Петровны Кудрявцевой о ее отце, бывшем профессоре Киевской духовной академии Петре Павловиче Кудрявцеве. *Труды Київської духовної академії*, 28, 193–223.
- Грищенко, В. Л. (2002). Християнський моральний ідеал в етичній концепції В. Екземплярського. *Магістеріум. Історико-філософські студії*, 9, 63–68.
- Извлечение из журналов Совета Киевской Духовной Академии за 1908–1909 учебный год (1909). Тип. «Петр Барский».
- Классный журнал I курса по общеобразовательным предметам и истории философии за 1915–1918 учебные годы* (1915–1918). (Ф. 711. Оп. 3. Спр. 3961). Центральный державный историчний архів України, м. Київ.
- Кудрявцев, П. (1904). Слово о деятельном исполнении нравственного закона Божия, как залог личного и общественно-го благополучия. *Труды Киевской духовной академии*, 3, 416–433.
- Кудрявцев, П. (1905). Профессор Маркеллин Алексеевич Олесницкий. *Труды Киевской духовной академии*, 4, 675–704.
- Кудрявцев, П. (1906а). По вопросам церковно-общественной жизни. *Труды Киевской духовной академии*, 2, 349–368.
- Кудрявцев, П. (1906б). По вопросам церковно-общественной жизни. *Труды Киевской духовной академии*, 6, 335–388.
- Кудрявцев, П. (1906с). Современная церковно-общественная жизнь. *Труды Киевской духовной академии*, 1, 142–168.
- Кудрявцев, П. (1907). *В храме и приходе. Заметки и наброски по вопросам церковно-приходской жизни*. Тип. Императорско-го Ун-та Св. Владимира.
- Кудрявцев, П. (1908). *Абсолютизм или релятивизм? Опыт историко-критического изучения чистого эмпиризма новейшего времени в его отношении к нравственности и религии. Prolegomena*. Вып. 1. Тип. И. И. Чоколова.
- Кудрявцев, П. (1912). *Из недавнего прошлого. Несколько данных для характеристики перелома, происшедшего в русском общественном сознании в нач. 90-х гг.* Типолит. Венеке.
- Кудрявцев, П. (1916). *Россия и Царьград. Три момента в литературной истории вопроса*. Изд. журнала «Христианская Мысль».
- Кудрявцев, П. (1917). В добрый путь! *Христианская мысль*, 3, 194–198.
- Кудрявцев, П. (1918). Наши разногласия по вопросу о патриаршестве. Речь проф. П. П. Кудрявцева на общем собрании Свящ. Собора. *Церковно-общественная мысль*, 10, 7–13.
- Пастушенко, Л. (2007). Петро Кудрявцев у релігійно-філософському житті Києва початку ХХ століття. *Київська Академія*, 7, 166–179.
- Пастушенко, Л. А. (2015а). Аггеев Костянтин Маркович. В М. Л. Ткачук, & В. С. Брюховецький (Ред.), *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія: в 2 т.* (Т. 1: А–К, с. 84–86). Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Пастушенко, Л. А. (2015б). Кудрявцев Петро Павлович. В М. Л. Ткачук, & В. С. Брюховецький (Ред.), *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія: в 2 т.* (Т. 1: А–К, с. 729–735). Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Рыбинский, В. (1906). Из академической жизни. *Труды Киевской духовной академии*, 1, 169–193.
- Ткачук, М. Л. (2007). Київська духовна академія в освітнянському «автономізаційному» русі початку ХХ ст. *Київська академія*, 4, 149–165.
- Ткачук, М. Л. (2010). За що його засудили? (До історії вигнання з Київської духовної академії професора В. І. Екземплярського). *Київська академія*, 8, 64–78.
- Ткачук, М. Л. (2015). Екземплярський Василь Ілліч. В М. Л. Ткачук, & В. С. Брюховецький (Ред.), *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія: в 2 т.* (Т. 1: А–К, с. 488–493). Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Ткачук, М. Л., & Пастушенко, Л. А. (2012). До життєпису Петра Кудрявцева: із матеріалів слідчої справи 1938–1939 років. *Магістеріум. Історико-філософські студії*, 47, 68–100.
- Ульяновский, В. И. (2015). *Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии. 1819–1920-е гг.* Т. 1: К–П. Изд. отдел УПЦ.
- Христианская мысль. (1916). *Христианская мысль*, 1, 2.
- Филиппенко, Н. Г. (2009). *Киевское религиозно-философское общество (1908 – 1919). Очерк истории*. ПАРАПАН.
- Екземплярський, В. І. (1905). Об отношении нравственности к политике (Нравственные нормы жизни и международные отношения. Речь, произнесенная на годичном акте Киевской духовной академии 25 сентября 1905 года). *Труды Киевской духовной академии*, 11, 261–308.
- Екземплярський, В. І. (1907). Несколько мыслей по поводу защиты смертной казни в русской богословской литературе последнего времени. *Труды Киевской духовной академии*, 3, 377–426.
- Екземплярський, В. І. (1912). *За что меня осудили? 1. Несколько слов уволенного профессора духовной академии в защиту своего богословского направления. 2. Гр. Л. Н. Толстой и св. Иоанн Златоуст в их взгляде на жизненное значение заповедей Христовых*. Тип. Тов-ва И. Н. Кушнарев и К^о.
- Екземплярський, В. І. (1916). Христианское юродство и христианская сила (К вопросу о смысле жизни). *Христианская мысль*, 1, 61–67.
- Екземплярський, В. І. (1917). О направлении церковной реформы. *Христианская мысль*, 9–10, 90–111.

References

- Burega, V. V., & Tkachuk, M. L. (Eds.). (2017). Vospominaniya Ekateriny Petrovny Kudryavcevoj o ee otce, byvshem professore Kievskoj duhovnoj akademii Petre Pavloviche Kudryavceve [Memoirs of Ekaterina Petrovna Kudryavtseva about her Father, Former Professor of the Kyiv Theological Academy Pyotr Pavlovich Kudryavtsev]. *Trudy Kyivskoi dukhovnoi akademii [Works of the Kyiv Theological Academy]*, 27, 178–199 [in Russian].
- Burega, V. V., & Tkachuk, M. L. (Eds.). (2018). Vospominaniya Ekateriny Petrovny Kudryavcevoj o ee otce, byvshem professore Kievskoj duhovnoj akademii Petre Pavloviche Kudryavceve [Memoirs of Ekaterina Petrovna Kudryavtseva about her Father, Former Professor of the Kyiv Theological Academy Pyotr Pavlovich Kudryavtsev]. *Trudy Kyivskoi dukhovnoi akademii [Works of the Kyiv Theological Academy]*, 28, 193–223 [in Russian].
- Ekzempljarsky, V. I. (1907). Neskol'ko myslej po povodu zashhity smertnoj kazni v russkoj bogoslovskoj literature poslednego vremeni [A Few Thoughts on the Defence of the Death Penalty in Recent Russian Theological Literature]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii [Works of the Kyiv Theological Academy]*, 3, 377–426 [in Russian].
- Ekzempljarsky, V. I. (1905). Ob otnoshenii nravstvennosti k politike (Nravstvennye normy zhizni i mezhdunarodnye otnosheniya. Rech', proiznesennaja na godichnom akte Kievskoj duhovnoj akademii 25 sentjabrja 1905 goda) [On the Relation of Morality to Politics (Moral Norms of Life and International Relations. Speech Delivered at the Annual Act of the Kyiv Theological

- Academy on September 25, 1905]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii* [Works of the Kyiv Theological Academy], 11, 261–308 [in Russian].
- Ekzempliarsky, V. I. (1912). *Za chto menja osudili? 1. Neskol'ko slov uvolennogo professora duhovnoj akademii v zashchitu svoego bogoslovskogo napravlenija. 2. Gr. L. N. Tolstoj i sv. Ioann Zlatoust v ih vzgljade na zhiznennoe znachenie zapovedej Hristovyh* [What Was I Convicted of? 1. A Few Words from a Dismissed Professor at the Theological Academy in Defence of His Theological Direction. 2. Gr. L. N. Tolstoy and St. John Chrysostom in Their View of the Vital Significance of Christ's Commandments]. Tipografiya Tovarishhestva I. N. Kushnarev i K^o [in Russian].
- Ekzempliarsky, V. I. (1916). Hristianskoe jurodstvo i hristianskaja sila (K voprosu o smysle zhizni) [Christian Foolishness and Christian Strength (on the Question of the Meaning of Life)]. *Hristianskaja mysl'* [Christian thought], 1, 61–67 [in Russian].
- Ekzempliarsky, V. I. (1917). O napravlenii cerkovnoj reformy [On the Direction of Church Reform]. *Hristianskaja mysl'* [Christian thought], 9–10, 90–111 [in Russian].
- Filippenko, N. G. (2009). *Kievskoe religiozno-filosofskoe obshchestvo (1908–1919). Ocherk istorii* [Kiev Religious and Philosophical Society (1908–1919). Outline of History]. PARAPAN [in Russian].
- Hristianskaja mysl' [Christian Thought]. (1916). *Hristianskaja mysl'*, 1, 2 [in Russian].
- Hryshchenko, V. L. (2002). Khrystyianskyi moralnyi ideal v etychnii kontseptsii V. Ekzempliarskoho [The Christian Moral Ideal in the Ethical Concept of V. Ekzempliarsky]. *Mahisterium*, 9, 63–68. Publishing house “Kyievo-Mohylianska Akademiia” [“Kyiv-Mohyla Academy”] [in Ukrainian].
- Izvlachenie iz zhurnalov Soveta Kievskoj Duhovnoj Akademii za 1908–1909 uchebnyj god [Extract from the Journals of the Council of the Kyiv Theological Academy for the 1908–1909 Academic Year] (1909). Tipografiya “Petr Barskiy” [in Russian].
- Klassnyj zhurnal I kursa po obshheobrazovatel'nyim predmetam i istorii filosofii za 1915–1918 uchebnye gody* [First year class journal on general education subjects and history of philosophy for the academic years 1915–1918 (1915–1918)] (1915–1918) (F. 711. Op. 3. Spr. 3961). Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, Kyiv [in Russian].
- Kudrjavcev, P. (1904). Slovo o dejatel'nom ispolnenii npravstvennogo zakona Bozhija, kak zaloge lichnogo i obshchestvennogo blagopoluchija [A Word about the Active Fulfillment of the Moral Law of God, as a Guarantee of Personal and Social Well-being]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii* [Works of the Kyiv Theological Academy], 3, 416–433 [in Russian].
- Kudrjavcev, P. (1905). Professor Markellin Alekseevich Olesnickij [Professor Markellin Alekseevich Olesnitsky]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii* [Works of the Kyiv Theological Academy], 4, 675–704 [in Russian].
- Kudrjavcev, P. (1906a). Po voprosam cerkovno-obshchestvennoj zhizni [On Issues of Church and Social Life]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii* [Works of the Kyiv Theological Academy], 2, 349–368 [in Russian].
- Kudrjavcev, P. (1906b). Po voprosam cerkovno-obshchestvennoj zhizni [On Issues of Church and Social Life]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii* [Works of the Kyiv Theological Academy], 6, 335–388 [in Russian].
- Kudrjavcev, P. (1906c). Sovremennaja cerkovno-obshchestvennaja zhizn' [Modern Church and Social Life]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii* [Works of the Kyiv Theological Academy], 1, 142–168 [in Russian].
- Kudrjavcev, P. (1907). *V Hrame I Prihode. Zametki I Nabroski Po Voprosam Cerkovno-Prihodskoj Zhizni* [In Church and Parish. Notes and Sketches on Questions of Parish Life]. Tipografiya Imperatorskogo Universiteta Sv. Vladimira. [in Russian].
- Kudrjavcev, P. (1908). *Absolutizm ili relativizm? Opyt istoriko-kriticheskogo izuchenija chistogo jempirizma novejshego vremeni v ego otoshenii k npravstvennosti i religii. Prolegomena. Vyp. 1* [Absolutism or Relativism? The Experience of the Historical-Critical Study of Pure Empiricism of Modern Times in Its Relation to Morality and Religion. Prolegomena. Issue 1]. Tipografiya I. I. Chokolova [in Russian].
- Kudrjavcev, P. (1912). *Iz nedavnego proshlogo. Neskol'ko dannyh dlja harakteristiki pereloma, proisshedshego v russkom obshchestvennom soznanii v nach. 90-h gg.* [From the Recent Past. Some Data to Characterize the Turning Point that Occurred in the Russian Public Consciousness in the Early 90s.] Tipografiya Veneto [in Russian].
- Kudrjavcev, P. (1916). *Rossija i Car'grad. Tri momenta v literaturnoj istorii voprosa* [Russia and Tsargrad. Three Moments in the Literary History of the Issue]. Izdaniye zhurnala “Hristianskaja Mysl'” [in Russian].
- Kudrjavcev, P. (1917). V dobryj put' [Best of Luck!] *Hristianskaja mysl'* [Christian thought], 3, 194–198 [in Russian].
- Kudrjavcev, P. (1918). Nashi raznoglasiya po voprosu o patriarshestve. Rech' prof. P. P. Kudrjavceva na obshhem sobranii Svyashchennogo Sobora [Our Differences on the Question of Patriarchy. Speech Prof. P. P. Kudryatsev at the General Meeting of the Holy Council]. *Cerkovno-obshchestvennaja mysl'* [Ecclesiastical and social thought], 10, 7–13 [in Russian].
- Pastushenko, L. (2007). Petro Kudriavtsev u relihiino-filosofskomu zhytti Kyieva pochatku XX stolittia [Petro Kudriavtsev in the Religious and Philosophical Life of Kyiv in the Early 20th Century]. *Kyivska Akademiia*, 7, 166–179 [in Ukrainian].
- Pastushenko, L. A. (2015a). Ahheyev Kostyantyn Markovyh. In M. L. Tkachuk, & V. S. Briukhovetskyi (Eds.), *Kyivska dukhovna akademiia v imenakh: 1819–1924* [Kyiv Theological Academy in Names: 1819–1924]: encyclopedia in 2 vol. (Vol. 1: A–K, pp. 84–86). Publishing house “Kyievo-Mohylianska akademiia” [“Kyiv-Mohyla Academy”] [in Ukrainian].
- Pastushenko, L. A. (2015b). Kudriavtsev Petro Pavlovych. In M. L. Tkachuk, & V. S. Briukhovetskyi (Eds.), *Kyivska dukhovna akademiia v imenakh: 1819–1924* [Kyiv Theological Academy in Names: 1819–1924]: encyclopedia in 2 vol. (Vol. 1: A–K, pp. 729–735). Publishing house “Kyievo-Mohylianska akademiia” [“Kyiv-Mohyla Academy”] [in Ukrainian].
- Rybinkij, V. (1906). Iz akademicheskoi zhizni [From the Academic Life]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 1, 169–193 [in Russian].
- Tkachuk, M. L. (2007). Kyivska dukhovna akademiia v osvitijskomu “avtonomizatsiinomu” rusi pochatku XX st. [Kyiv Theological Academy in the Educational “Autonomization” Movement of the Beginning of 20th Century]. *Kyivska akademiia* [Kyiv Academy], 4, 149–165 [in Ukrainian].
- Tkachuk, M. L. (2010). Za shcho yoho zasudyly? (Do istorii vyhnannia z Kyivskoi dukhovnoi akademii profesora V. I. Ekzempliarskoho) [Why Was He Convicted? (To the History of the Expulsion from the Kyiv Theological Academy of Professor V. I. Ekzempliarsky)]. *Kyivska akademiia*, 8, 64–78 [in Ukrainian].
- Tkachuk, M. L., & Pastushenko, L. A. (2012). Do zhyttiepyssu Petra Kudriavtseva: iz materialiv slidchoi spravy 1938–1939 rokiv [To the Biography of Peter Kudryatsev: from the Materials of the Investigative Case of 1938–1939]. *Mahisterium*, 47, 68–100 [in Ukrainian].
- Tkachuk, M. L. (2015). Ekzempliarskyi Vasyl Illich In M. L. Tkachuk, & V. S. Briukhovetskyi (Eds.), *Kyivska dukhovna akademiia v imenakh: 1819–1924* [Kiev Theological Academy in Names: 1819–1924]: encyclopedia in 2 v. (Vol. 1: A–K, pp. 488–493). Publishing house “Kyievo-Mohylianska akademiia” [“Kyiv-Mohyla Academy”] [in Ukrainian].
- Ul'janovskij, V. I. (2015). *Biograficheskij slovar' vypusnikov Kievskoi dukhovnoi akademii. 1819–1920-e gg.* [Biographical Dictionary of Graduates of the Kyiv Theological Academy. 1819–1920s]. Vol. 2: K–P. Izdatel'skij otdel Ukrainskoj Pravoslavnoj Cerkvi [in Russian].

Luidmyla Pastushenko

VASIL EKZEMPLARSKY AND PETRO KUDRYAVTSEV: AT THE CROSSROADS OF CREATIVE PATHS

In the article, for the first time, a comparative analysis of the creative biographies of Kyiv thinkers, pupils and teachers of the Kyiv Theological Academy (1819–1924), Pyotr Kudryavtsev (1868–1940) and Vasyl Ekzemplyarskyi (1875–1933) was carried out. The educational, cultural and historical background of the formation of religious-philosophical and religious-publicist views of Kyiv philosophers is reproduced, the common origin of their creative intuitions is shown. The main similar research ideas, topics and directions of their scientific and educational activity are revealed. The similarity in the interpretation of one of the core ideas of their work – the Christian idea of the kingdom of God – is shown. The origin of this idea in the philosophical worldview of thinkers is admitted, the significance of this idea in their ethical and historical-philosophical heritage is demonstrated. Both thinkers have distinctly similar interpretations of the themes of religious journalism, the core of which are: religious revival, the relationship between politics and religion and politics and morality, state-church relations in the Russian state, ways of church reformation. The inseparable unity of their philosophical and worldview foundations, theoretical principles with life, the practical implementation of the ideas advocated by the thinkers, which allowed them to preserve the integrity and organicity of their own personality, is shown. It was also demonstrated the importance for the development of philosophical thought of the unique communicative space created by Kyiv academic philosophers, the atmosphere of lively communication, within which similar philosophical and worldview intuitions, value-meaning principles and life guidelines were developed.

Keywords: Kyiv Theological Academy, Petro Kudryavtsev, Vasyl Ekzemplyarsky, Kyiv Religious and Philosophical Society, Philosophy, History of Philosophy, Religion, Theology, Morality, Politics, Church-State Relations, Church Reformation, Kingdom of God.

Матеріал надійшов 16.07.2023

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)